

Jinoiy Xulq-Atvor Kelib Chiqishining Psixologik Omillari

Qurbonova Aziza Davlat qizi¹

Anatatsiya: Mazkur maqolada jinoiy psixologiya hamda jinoiy xulq-atvorning mazmuni, yo'nalishi va tartibga soluvchi xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada jinoiy xulq-atvor mexanizmi tahlil qilinib, sub'ektning xulq-atvorini belgilovchi muhim omillar keltirilgan. Bundan tashqari, jinoiy xatti-harakatlarning sabablarini genetika va atrof-muhitga bog'lab, bolaning tug'ilib o'sgan oilasi, ota-ona va oila ularga bera oladigan namuna, ularning ijtimoiy mavqei, ta'limi va boshqalar jinoiy xatti-harakatlarning sabablari bo'la olishi haqida keltirilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Jinoiy psixologiya, jinoyatchi shaxsi, huquqiy psixologiya, jinoyat motivi jinoiy xulq-atvor mexanizmi, genetika, atrof-muhit, shizofreniya, jinoyatchiga moyillik, impulsiv reaksiyalar, sub'ektning xulq-atvorini belgilovchi muhim omillar.

Jinoiy psixologiya jinoyatchi shaxsining psixologik xususiyatlarini, jinoiy xulq-atvor motivatsiyasini, jinoiy guruhlar psixologiyasini o'rganadi hamda individual va guruhiy jinoiy faoliyatning oldini olish bo'yicha psixologik tavsiyalar ishlab chiqadi. U ichki shart-sharoitlarni, jinoiy xatti-harakatlarga shaxsiy moyillikni yaratadigan ijtimoiy-psixologik omillarni o'rganadi. Bundan tashqari jinoiy psixologiyasi huquqiy psixologiyaning bo'limi bo'lib, u shaxslar va jinoiy guruhlar tomonidan jinoyatlarni tayyorlash va sodir etishning qonuniyatlari va mexanizmlarini, aybning psixologik jihatlari va jinoyat sodir etishda jabrlanuvchilarning rolini o'rganadi, shuningdek, psixologik asoslangan nazariyalar va tipologiyalarni ishlab chiqadi. Jinoiy xulq har doim murakkab ko'p omilli hodisa bo'lib, uni nafaqat tarkibiy va funktsional nuqtai nazardan, balki genezis jihati ya'ni sub'ektlarda jinoiy qilmish uchun motivatsiyaning paydo bo'lishi, vositalarni tanlash va qaror qabul qilish xususiyatlarida ham tahlil qilinadi.

Jinoiy xulq-atvor qonunga bo'ysunuvchi xulq-atvordan mazmuni, yo'nalishi va tartibga soluvchi xususiyatlari bilan farq qiladi. Shu munosabat bilan, jinoiy xulq-atvorni o'rganuvchi psixologlarining diqqat markazida bo'lgan narsa, bir tomondan, jinoyatchilarning ma'lum bir turidagi shaxslarning ijtimoiy kelib chiqishi, uning antisotsial qarashlari va munosabatlari, jinoiy odatlari darajasini o'rganishdir. Ikkinchi tomondan, jinoiy faoliyatning rivojlanishida kriminologik vaziyat va ijtimoiy sub'ektning rolini o'rganishdir.

Jinoiy xulq-atvor mexanizmini tahlil qilar ekanmiz, sub'ektning xulq-atvorini belgilovchi muhim omillarni e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi:

- uning shaxsiyatining xususiyatlari;
- xususiyatlari (yo'nalishi, dunyoqarashi, qadriyat yo'nalishlari)
- ijtimoiy munosabatlar;
- huquqiy ong darajasi;
- individual psixologik xususiyatlari (xarakter, temperament, qobiliyat);
- ijtimoiy muhitning uning shaxsining shakllanishiga ta'siri.

Shuningdek, begonalashish va tashvish hodisalari jinoiy xatti-harakatlarning psixologik sharti bo'lib xizmat qilishi mumkin. Olimlarning fikriga ko'ra, ijtimoiy-psixologik begonalashuv ko'pincha ota-onalar tomonidan hissiy rad etish (psixologik mahrumlik), befarqlik, shuningdek, shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi o'rganilgan ijtimoiy-psixologik masofa, qadriyatlardan izolyatsiya natijasida hamda jamiyat va hissiy aloqalardan chetlanish, jamiyatdan begonalashish, umuman olganda, uning ijtimoiy institutlari va kichik guruhlari (oilalar, jamoa va boshqalar) ta'sirida rivojlanadi. Shubhasiz, izolyatsiyani jinoiy xatti-harakatlarning sababi sifatida ko'rib chiqish mumkin emas, lekin u shaxsning umumiy istalmagan yo'nalishini shakllantiradi, bu muayyan nizolarga nisbatan jinoiy javobgarlikka tortiladigan javob shakllarini oldindan belgilashi mumkin.

Jinoiy xatti-harakatlarning sabablari har bir alohida holatda juda farq qilishi mumkin, ammo ularni ikkita asosiy ikki toifaga birlashtirish mumkin. Bular :

1. genetika
2. atrof-muhit

19-asrning o'rtalarida jinoiy xatti-harakatlarning sabablari to'g'risida savol tug'ilganda, ko'plab psixologlar yagona sabab genetika ekanligini ta'kidladilar. Ular hatto odamning jinoyatga moyilligini ota-onaning ruhiy holatiga qarab o'lchash

¹ Sharof Rashidov nomidagi SamDU psixologiya yo'nalishi, 3-bosqich talabasi

mumkin, ya'ni agar ularda kichik ruhiy muammolar bo'lsa, ularning o'g'li yoki qizi jinoyatchi bo'lish ehtimoli ko'proq deb hisoblashgan. Olimlar muammoni hal qilish bo'yicha o'z versiyalariga ega edilar, lekin jinoyat sodir etish xavfi yuqori bo'lgan odamlarga davlat va jamiyat tomonidan normal yashash va farzand ko'rishga ruxsat berilmaslik holatlari kuzatilgan.

Vaqt o'tishi bilan ko'plab tadqiqot va eksperimentlar o'tkazildi va bu savolga zamonaviy yondashuv genetika jinoiy xatti-harakatlarning sababi bo'la olishini ta'kidladi, ammo atrof-muhit ham u kabi muhimdir degan xulosaga kelishdi. Bunga bolaning tug'ilib o'sgan oilasi, ota-ona va oila ularga bera oladigan namuna, ularning ijtimoiy mavqei, ta'limi va boshqalar kiradi.

Zamonaviy jinoiy psixologlar jinoiy harakatning motivlari, maqsadlari va usullarini, jinoyat sub'ektining shaxsiy javobgarligini belgilashda bir qator asosiy psixologik qoidalardan kelib chiqishni tavsiya qiladilar:

- 1) insonning xatti-harakati oddiy impulsiv reaksiyalar va tizimli tashkilotga ega bo'lgan murakkab harakatlar shaklida tartibga solinishi mumkin;
- 2) kengaytirilgan xabardorlik faqat murakkab, oldindan o'ylangan harakatlarga xosdir, bunda motiv shaxsiy ma'no bilan tan olinadi va asoslanadi, vaziyat reaksiyalari munosabat xarakteriga ega;
- 3) motivatsiya (keyinchalik xulq-atvorni tushunish) adekvat bo'lmasligi mumkin va ba'zi hollarda shaxsiy-himoya xarakteriga ega bo'ladi;
- 4) jinoiy xulq-atvor faktini aniqlash nafaqat ob'ektiv, balki sub'ektiv omillarni va birinchi navbatda, ongli va ongsiz sohalar va faoliyat darajasini birlashtirishni ta'minlaydigan harakat sub'ektining shaxsini o'z ichiga oladi.
- 5) jinoyatning sub'ektiv tomoniga kiritilgan va bilvosita "Ong" tushunchasi bilan bog'liq bo'lgan an'anaviy "Jinoyat motivi" tushunchasi o'rniga "Motivatsiya" atamasini qo'llash to'g'riroq ko'rinadi. Qilmish tarkibida to'g'ri anglash bo'lmaganda ya'ni, muayyan vaziyat va sharoitlarda stereotipik shaxsiy munosabat darajasida jinoyat sodir etilgan hollarda aybning mavjudligini ko'rsatishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, hozirgi kunda psixologlar va kriminalistlar insonni jinoiy xulq-atvoriga undaydigan narsa haqiqatan ham juda ko'p omillarni o'z ichiga olgan murakkab va murakkab mexanizm ekanligiga rozilar. "Jinoyatchi" oilasida tug'ilgan (onasi shizofreniya, otasi zo'rlovchi va qotil) bolani tasavvur qilishimiz mumkin, lekin u ta'lim-tarbiya olgach, uning xatti-harakatlarida g'ayritabiiy narsa qolmaydi. Bu odamning jinoyatchiga moyilligini faqat genetika aniqlay olmasligini isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Beccaria, Cesare (1764). Richard Davies, translator On Crimes and Punishments, and Other Writings, 64, Cambridge University Press.*
2. David, Christian Carsten. "Criminology - Crime." Cybercrime. Northamptonshire (UK), 5 June 1972. Web. 23 Feb. 2012. <<http://carsten-ulbrich.zymichost.com/crimeanalysis/10.html>>.
3. *Criminology. American Journal of Sociology* 92 (5): pp. 1140–1169.
4. Bursik Jr., Robert J. (1988). Social Disorganization and Theories of Crime and Delinquency: Problems and Prospects. *Criminology* 26 (4): p. 519–539.

Foydalanilgan saytlar:

1. <https://studywood.net>
2. <https://studybook.net>